

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477)(930)«1918»

Солдатенко В. Ф.,
доктор історичних наук, професор,
член–кореспондент НАН України, головний науковий
співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України
(Україна, Київ), veid@ipiend.gov.ua

УКРАЇНСЬКІ ПАРТІЇ І КРИЗА ГЕТЬМАНСЬКОГО РЕЖИМУ 1918 Р. (ІСТОРИКО–ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ)

На основі значного кола фактологічних матеріалів, з широким залученням напрацьовань вітчизняної історіографії здійснюється аналіз суперечностей, протистоянь, боротьби в українському суспільстві, в центрі яких були політичні партії, що наближало крах гетьманської Української Держави.

Ключові слова: Гетьманат, П. Скоропадський, режим, окупація, авторитаризм, українські політичні партії, опозиція, протидія, страйки, селянська війна, збройні повстання, репресії, криза.

Державний переворот 29 квітня 1918 р., прихід до влади П. Скоропадського, спосіб, яким це було зроблено, миттєва відміна демократичних завоювань часів УНР, оголошення курсу на реставрацію старих, «долютневих» порядків, перші ж кроки жорсткого закріплення авторитаризму викликали в широких колах українського суспільства, реакцію несприйняття кардинальних, для багатьох алогічних в революційну добу змін, що розпочалися [1].

З'ясувати сутність об'єктивного протистояння що виникло між «верхами» (прибічниками гетьманського режиму, його соціальною базою) і «низами» (противниками влади, широким опозиційно–ворожим табором) – значить виявити, зрозуміти головні пружини механізму, дія яких зумовила кризу і, зрештою, неминучий крах Української Держави, повернення українського соціуму на революційний шлях розв'язання назрілих проблем.

Спираючись на набутки професійного історичного цеху (їх аналіз, деталізована оцінка є неодмінним елементом названих публікацій і дозволяє не повторюватись у даному разі), творчо їх використовуючи, реконструкцію ретроспективної картини поставленої проблеми є підстави, сенс і можливості в узагальненому, системному вигляді звести до наступного.

Так сталося, що в перші тижні травня 1918 р. Київ став центром тяжіння політично активних елементів суспільства. Центральна Рада на 12 травня призначила скликання Українських Установчих зборів і вже за звичкою, що виробилася за останні півтора року, партії, громадські організації, користалися нагодою, щоб, поряд із загальнодержавним форумом, із залученням відповідних частин його делегатів (лідерів організованого українства) провести власні зібрання (з'їзди, конференції тощо). Природно, немаловажними чинниками тут були заощадження дефіцитних часу і коштів. Однак нова влада відмінила рішення про скликання Установчих зборів, заборонила і призначену черугу різних з'їздів. І якщо Установчі збори за таких обставин стали неможливими (визначення моменту перевороту, безперечно, враховувало

і бажання не допустити відкриття форуму), то поокремі політичні сили не відмовилися від прагнення провести свої зібрання – підготовча робота здебільшого була здійснена, а останні карколомні події зумовлювали ще більшу потребу у колективному виробленні оцінки поточного моменту, виборі лінії поведінки.

Звісно, в епіцентрі уваги опинилася проблема ставлення до гетьманату. Настрої переважаючої частини українського загалу виявилися дуже швидко й достатньо оперативно оформилися у відповідні рішення.

8–10 травня 1918 р. в Києві відбувся Другий Всеукраїнський селянський з'їзд. Підготовка до нього розпочалася ще наприкінці листопада 1917 р., однак через несприятливі обставини він кілька разів відкладався на пізніший термін й нарешті був призначений на початок травня 1918 р.

Перші делегати прибули на з'їзд ще до гетьманського перевороту, частина дізналася про зміну влади по дорозі до Києва, частина так і не дісталася до столиці – селянські посланці були заарештовані або ж повернуті назад гетьманцями чи німцями. Звістка про заборону з'їзду викликала гнівну реакцію селян – вони масово посунули до Києва.

На момент відкриття форуму в місті зібралось близько 12 тисяч селянських депутатів з усіх кінців України. Німці й гетьманці силою зброї розігнали селян, що прибули на перше засідання, а частину заарештували. Тоді селяни провели свої засідання в Голосіївському лісі, могутньо заманіфестувавши своє несприйняття гетьманського режиму. Звісно, значним ідейним впливом на селян продовжували користуватися українські есери.

З'їзд постановив «з презирством відкинути утворену панами, великими землевласниками і сільськими кулаками та капіталістами гетьманську владу, як явно самозванну й таку, що не має ніякої опори та признання з боку демократичних кіл України» [2, с. 118; 3, с. 14].

Делегати рішуче засудили втручання у внутрішні справи України австро–німецьких військ, розгін ними Центральної Ради й запровадження гетьманщини, «яка підтримується лише невеличкою купкою землевласників і капіталістів, ворожих до Української Народньої Республіки і до всіх здобутків революції» [3, с. 15].

З'їзд вінчала одноставно ухвалена делегатами на доповідь О. Щадилова постанова–заклик. У ній, зокрема, говорилось:

«1. Селянство не признає обраного поміщиками гетьмана;

2. Україна залишається Народньою Республікою зо всіма здобутками революції. Земля ні в якому разі не переходить у власність поміщикам, як то зазначає гетьман в своїй грамоті;

3. Селянство звертається до німецького народу і уряду з закликом – не йти проти українського народу і не допустити до пролиття крові двох цих народів;

4. За верховну центральну українську владу з'їзд визнає Установчі Збори, яким пропонує негайно зібратись;

5. Для підтримки Установчих Зборів і здобутків революції Другий Селянський З'їзд постановляє організувати селянство по повітах в боєві дружини і підготуватися до виступу. Селянство має виступати не окремо, самовільно, а тільки по наказу центральної організації;

6. Селянський з'їзд звертається до всіх робітничих і демократичних організацій з закликом встати на захист революції і здобутих в ній прав та об'єднатись з селянством для боротьби з контрреволюцією.

Брати селяне! Земля і воля в небезпеці! Найшла чорна хмара на нашу країну, яка хоче знова пригнітити селянство і держати його в бідності та темноті.

Встаньмо ж всі на боротьбу з контрреволюцією! Умерем, а землі й волі не оддамо» [3, с. 15].

Попри певні нереальні вимоги (наприклад, «Україна залишається Народною Республікою зо всіма здобутками революції»), документ виявив настрої переважної частини українства – несприйняття гетьманства й готовність боротися проти нього як контрреволюційного явища за здобутки революції.

З українських партій, що опинилися за урядовим бортом, незважаючи на всі намагання знайти спосіб зберегти за собою впливові важелі в суспільстві [4, с. 172–174], першою на рівні загальнопартійних ухвал заявила свою позицію Українська партія соціалістів–федералістів (Українська демократично–хліборобська партія підтримала П. Скоропадського ще в ході перевороту [4, с. 170–172]).

З'їзд соціалістів–федералістів відбувся в Києві 10–12 травня 1918 р. і продемонстрував певну опозиційність до режиму, викликану, передусім, невдачами у переговорному процесі з австро–німецькою окупаційною адміністрацією і гетьманом, що тривав з моменту розгону Центральної Ради, однак бажаних результатів для партії так і не приніс. Хоча вона вважала себе ліберальною, уряд було сформовано із сил, що сповідували такий же соціально–політичний державний курс, однак була відтіснена російськими кадетами, під егідою яких було сформовано вищий орган виконавчої влади.

У постанові з'їзду «В справі відношення до Центральних Держав» говорилося: «Партія с.–ф., виходячи з того, 1. Що українське громадянство ніколи під час війни не було перейняте шовіністичною і якою–будь ненавистю і ворожістю до Центральних Держав, 2. Що, коли німецько–австрійське військо приходило на допомогу проти большевиків, на нього дивилося українське громадянство взагалі і наша партія зокрема, як на військо дружньої нам держави, 3. Що поведіння уряду Голубовича часом не вдовольняло справедливих вимог дружнього війська, яке прийшло на допомогу, партія разом з тим констатує: 1. Що в деяких випадках поведінка німецького командування також була невідповідною дружнім державним взаємним відносинам, 2. Що втручання німецького командування до справ вищої політики на Україні, образа парламенту України – Центральної Ради, розгон її, встановлення німецькою силою гетьманства і абсолютно недемократичного та москвофільського

своїми тенденціями уряду викликає протест, як з боку партії, так і всього українського громадянства, проти цього тільки почасті задратованого втручання в життя чужої держави» [3, с. 144].

Дуже важливо з погляду з'ясування політичного обличчя УПСФ, обраного нею курсу була постановою з'їзду «В справах тактики і відношення до моменту». В документі зазначалося: «1. До конституції, яку видав гетьманський уряд, партія відноситься рішуче негативно, як до абсолютистичної і антидемократичної; так само недемократичним і в багатьох випадках реакційним і протидержавним вважає партія сучасний кабінет міністрів, ставиться в рішучу опозицію до нього і забороняє своїм членам вступати в його склад. 2. В своїй роботі партія має боротися проти всякого замаху на нашу державність, проти шовінізму та всякої національної ворожнечи. 3. Ідучи назустріч народові і виходячи з його інтересів, партія звертає якнайбільшу увагу на організаційну та культурну роботу серед мас, яко підвалину державного, політичного, соціального й національного відродження України» [3, с. 144].

З'їзд також ухвалив постанову про мову, зазначивши, що «в українській державі державною мовою повинна бути українська», виголосив протест проти запровадження попередньої цензури як «проявів політичної реакції та зведення рахунків з політичними противниками».

Однак всі ці «гострі і рішучі протести» зовсім не заважали есефам постійно домагатись портфелів у гетьманському кабінеті. Адже суть справи для них полягала не в гетьманщині як режимі, навіть не в реакційному курсі гетьманського уряду, а виключно в тому, що до влади прийшли не українські дрібні власники, а переважно російсько–єврейсько–польська буржуазія.

На згаданому вище з'їзді УПСФ було винесено також кілька ухвал програмного характеру. В резолюції «В справі федерації і самостійності» (на доповідь О. Шульгина) делегати записали: «Партія під час складання своєї програми виходила з того погляду, що найреальнішим і найкориснішим для України є федеративне єднання з Росією. Дальші політичні обставини – централістична та своєкористна політика російського уряду, суспільства й партій, ворожість їх до дійсного федералізму і, нарешті, большевицька авантюра – висунули ідею самостійності Української Держави. Рахуючися з новими реальними умовами життя, партія соц.–фед. признала державність України й увесь час в своїй парламентарній і загальній політиці підтримувала цю ідею та сприяла консолідації Української Держави.

Але разом з цим партія розуміє, що ідея федералізму в політичній життю має таке саме загально–світове значіння, як і в соціально–економічній життю соціалізм, і тому ці ідеї мають залишатись провідними думками партії. Як соціалізм єднає всі трудящі маси всього світу, так і федералізм містить в собі ідеал того всесвітнього єднання держав, яке тільки й може бути запорукою проти імперіялізму і війни. Щодо ближших перспектив, рахуючися з реальними обставинами життя Росії, партія для даного моменту має виключити всяку можливість федеративного зв'язку з Великою Росією. Але разом з тим єднання з іншими сусідами, які утворюють нині свою

державність, партія вважає можливим і бажаним для інтересів України» [3, с. 145].

Важливою для розуміння позиції партії щодо нагальних питань моменту була й схвалена з'їздом УПСФ резолюція «В земельній справі на Україні». Вона ще раз засвідчувала «поступовський» характер партії, її прагнення загальмувати процес розв'язання аграрного питання, знайти паліативне рішення, яке б «примирило» селян з великими землевласниками (через відшкодування відібраних земель), поєднало соціалістичний ідеал із правом приватної власності. В резолюції говорилося:

«Верховне право власності на землю належить державі. Для державних і громадських потреб держава відчує землі від власників *за відповідну платню*. 2. Зазначаючи свій соціалістичний ідеал, що приватна власність на землю повинна бути згодом скасована, аби остаточно виключити землю з числа засобів експлуатації людської праці, з'їзд вважає необхідним в сучасних умовах господарського життя на Україні в інтересах розвитку її продуктивних сил і інтенсифікації сільського господарства провести рішучу і послідовну демократизацію землеволодіння *на підставах приватної власності*, вважаючи найпродуктивнішим трудове сільське господарство. Ця демократизація повинна перевестися на підставі примусового відібрання *за певну платню* всіх земель вище трудової норми і передачі їх малоземельному та безземельному селянству» [3, с. 145].

Для реалізації накресленого УПСФ передбачала низку конкретних заходів.

В економічній політиці з'їзд став на ґрунт «необхідності відбудування української промисловості при участі і за допомогою держави», із залученням до цієї справи «приватних ініціативних осіб–підприємців та промисловців» і «приведення в життя в ім'я економічної і політичної самостійності України» загального економічно–промислового і загальнодержавного фінансово–господарського плану для цілої України, із запровадженням цукрової, винної, тютюнової й інших монополій.

Багато в чому близьким за духом до селянського виявився й Другий Всеукраїнський територіальний робітничий з'їзд (13–14 травня 1918 р.). Він також був заборонений властями, зазнав таких само, як і селянський, репресій, проте все ж нелегально відбувся в Києві за участі понад 200 делегатів (різних за національною та партійною належністю), яким пощастило уникнути арешту.

Робітничий з'їзд уважав, що гетьманщина – то тільки перший крок інтернаціональної буржуазії у боротьбі з революцією, наступним буде удар по революції в Росії. Закликаючи до непримиренної боротьби з контрреволюційними замірами, делегати визначили й її конкретні завдання:

«1. Незалежна Українська Народна Республіка.

2. Скликання Українських Установчих Зборів, які мають означити характер взаємин Української Республіки з рештою частин бувшої Росії.

3. Передача землі без викупу в руки трудового народу.

4. Широка законодавча охорона праці, державний контроль над продукцією з участю робітників і восьмигодинний робочий день.

5. Повна воля коаліції, страйків, зборів, слова, друку і т.п.

6. Непорушність демократичних органів самоврядування та інших демократичних організацій і загалом усіх вольностей, проголошених III і IV Універсалами У. Центр. Ради.

7. Повна рівноправність національностей і національно–персональна автономія для національних меншостей» [3, с. 16–17; 2, с. 115].

Як можна побачити, це була практична програма дій, накреслених Центральною Радою ще восени 1917 р. – взимку 1918 р.

Разом із тим варто зазначити, що під час дискусій виявились серйозні суперечності між поміркованою частиною делегатів, з одного боку, та більшовиками й лівою течією УСДРП – з іншого. Останні закликали робітників не звертати в бік лише національно–політичних справ, порвати з гаслами демократичного парламентаризму, боротися за соціалістичну революцію й радянську владу [5, арк. 254–255].

Однак з'їзд відмежувався від більшовицького радикалізму й на чільне місце висунув завдання відстоювання незалежності України.

Робітничі делегати постановили створити особливу «Організаційну комісію», до обов'язків якої, серед інших, віднесли «інформацію і координацію всіх виступів робочої класи в боротьбі з гетьманщиною» [3, с. 17].

Звичайно, українські політичні партії не могли зігнорувати настроїв селян і робітників тим паче, що буквально кожен новий день дедалі більше розвивав ілюзії стосовно гетьманщини, переконував маси в її відвертій контрреволюційності, антинародності, у необхідності найрішучішої боротьби проти неї. Але деякий час тон партійних документів виявлявся поміркованішим, ніж того вимагали обставини.

13–14 травня 1918 р. відбувся (також заборонений властями) V з'їзд (конгрес) УСДРП. Форум дав таку оцінку поточному моменту:

«1. Українська революція в своєму розвитку висунула гасла державної самостійності України і корінних соціальних реформ, що вивели революцію за межі революції національної і поставили розв'язання її завдань в залежність від факторів міжнародних.

2. Державний переворот 29 квітня з проголошенням гетьманської влади є наслідок зростаючих впливів Центральної Держави та озброєного втручання їх війська у внутрішнє життя Української Республіки; спираючись на класу великих власників при піддержці буржуазії, за якими (великими власниками) йде частина дрібних власників, одіпхнутих в цей табор недоладною земельною політикою соц.–рев. більшості Центральної Ради – *цей переворот має метою знищення Української Державності і всіх здобутків революції*» [3, с. 17–18].

Привертають увагу не лише певна розпливчастість оцінок (за рахунок збільшення масштабності підходу до проблеми, робиться спроба «вписати» її в широкий геополітичний контекст), а й претензії до недавніх партнерів по Центральній Раді – УПСР.

V конгрес УСДРП так визначив найближчі завдання Української революції.

«1. В сучасний момент зусилля пролетаріату повинні бути направлені а) на організацію і збільшення своїх сил і рішучу боротьбу з усіма проявами, як контрреволюції і

антидержавних та антиукраїнських тенденцій пануючих нині верств, так і з проявами втручання війська Центральних Держав у внутрішні відносини України; б) на одірвання шляхом організованої політичної роботи дрібних земельних власників від великих земельних власників; в) на нав'язання зносин з Інтернаціоналом і утворення міжнародної акції на користь України.

II. В політичній і національній боротьбі пролетаріат мусить висунути гасло негайного переведення виборів і негайного скликання українських Установчих Зборів.

III. В своїй роботі партія повинна проводити рішучу боротьбу за збереження всіх *реалізованих здобутків* революції.

IV. Партія всіма силами мусить вдержувати пролетаріат від виступів на шлях анархічної боротьби і направляти його на шлях організованих політичних виступів» [3, с. 18].

Принципове значення мала позиція з'їзду в національно-державній сфері. «V конгрес Укр. С.-Д. Роб. Партії вважає, що при даних умовах лише *обстоювання цілковитої самостійності України* може дати, як Україні в цілому, так і українському пролетаріатові зокрема, максимальне забезпечення їх вільного національно-культурного і соціально-економічного розвитку.

Разом з тим, V Конгрес УСДР Партії вважає необхідними при сучасних умовах, які склалися на Україні і в Росії, проводити рішучу боротьбу з гаслом федерації з Росією, як з гаслом, направленим проти Української революції і проти інтересів українського пролетаріату» [3, с. 18].

Надзвичайно складним виявився процес пошуку революційної платформи в нових умовах для УПСР. До свого IV з'їзду, який також через численні арешти проходив нелегально у лісах Святошина та Пущі-Водиці 13–16 травня 1918 р., українські есери підійшли практично в стадії розколу. Й ліве, й праве крила були представлені на з'їзді приблизно однаковою кількістю делегатів. Через те з деяких питань голоси розбивались навпіл й узгодженого рішення досягти так і не вдалося.

Правиця партії вважала, що революція скінчилася, й пропонувала використати «передішку» для «організації мас, піднесення їхньої культури, класової і національної свідомості» в умовах легальної або напівлегальної діяльності партії. Деякі з провідників цього крила пропонували вихідним моментом у пошуку тактики обрати «збереження української державності» – як одного з найбільших здобутків революції. Відповідно до цього вважалося за можливе брати участь у «сурогаті парламенту» – Державній Раді, якби вона була скликана гетьманом.

Ліва частина партії, навпаки, вважала революцію незакінченою. Рішуче протестуючи проти «національно-державницької та еволюційної» політики правіці партії, ліва течія заклала до продовження класової соціалістично-революційної боротьби трудящих мас, до переходу партії в підпілля для організації повстання робітників і селян проти гетьманщини.

Відповідними були й запропоновані обома частинами проекти резолюцій.

Правиця партії виходила з того, що гетьманський переворот призвів до ситуації, яка суперечить розстановці сил у країні, «є ненормальною, з точки

погляду громадської еволюції, є результатом насильної узурпації влади елементами, що не мають опори в країні. Тому одним з біжучих тактичних завдань партії є боротьба проти сучасного правительства за демократизацію політичного і соціального життя України. Для цієї боротьби партія повинна взяти активну участь в тому масовому рухові, який помічається з приводу перевороту, направляючи і використовуючи його в цілях повернення демократичного ладу на Україні» [3, с. 21].

Праві вважали, що потенціал УПСР великою мірою вичерпано, вона не в змозі далі протистояти контрреволюції, перешкодити спадові революційної хвилі. Тому вони доходили висновку, що влада соціалістичних елементів суспільства об'єктивно неможлива, а відтак – відмовлялися брати участь в урядових структурах. Замість того основою тактики мало стати зміцнення партійних позицій у масах, різнобічна робота в різних організаціях і консолідація самої УПСР [3, с. 21].

Такій маловиразній і дуже поміркованій позиції лівиця партії протиставила дуже рішучий, безкомпромісний проект резолюції. В ньому засуджувалась попередня діяльність ЦК УПСР як така, що збочила від соціалістичних засад, «в результаті чого партія збанкрутувала і об'єктивно *сприяла* успіху контрреволюції на Україні, встановленню монархії і знищенню всіх здобутків революції» [3, с. 22].

Орієнтуючись на невідворотне революційне піднесення і в Україні, і в цілому світі, ліве крило УПСР задекларувало в проекті резолюції, що воно:

«а) лічить завданням моменту для революційно-соціалістичної партії широку організаційно-революційну роботу в масах, аби запобігти дезорганізованим виступам народніх мас, ослаблюючим революційні сили демократії;

б) висовує наперед організовану активну боротьбу, згідно традиціям соціалістів-революціонерів;

в) різко відмежовується від соціалістичних і несоціалістичних суспільних течій на Україні, які компромісовою політикою затемнюють завдання класової боротьби; вважає, що партія мусить непохитно прямувати до консолідації всіх революційно-соціалістичних сил, аби шляхом класової боротьби досягнути остаточної перемоги соціалізму» [3, с. 22].

У результаті голосування резолюція правого крила збрала трохи більше голосів, аніж лівого. Щоб уникнути розколу, який вимальовувався дедалі наочніше, праві погодилися на ухвалення спеціальної резолюції, згідно з якою вищою законною, обраною народом владою визнавалися Українські Установчі збори, а найпершим завданням – боротьба за їх скликання. Подібного компромісу не вдалося досягти при розгляді питання про перегляд аграрної програми – більшість делегатів брати участь у голосуванні відмовились.

Під час виборів ЦК УПСР до його складу ввійшли представники переважно лівого крила (Л. Ковалів, А. Заливчий, Г. Михайличенко, Лашкевич, В. Приходько, М. Шраг – члени ЦК; К. Корж, М. Чечель – кандидати в члени ЦК). Іншими словами, Центральний Комітет партії набув лівого забарвлення. Обираючи власний шлях революційних дій, він ухвалив 3 червня 1918 р. постанову щодо внутрішньої тактики партії, згідно

з якою ліквідувались (з огляду на переслідування соціалістичних організацій гетьманським режимом) всі до того часу наявні легальні організації. Партія в цілому переходила на нелегальний стан, санкціонувався також необхідність політичного терору проти «найшкідливіших і найвпливовіших представників реакційної деспотії в центрі і на місцях, як рівно і представників інтернаціональної контрреволюції на Україні...». «Політичний терор, – говорилося в постанові, – впливає з поглядів революційного соціалізму на ролі людської особи в історії; на нього нам дає право недавнє революційне минуле і сучасне... Систематичний терор, сполучений з іншими формами одвертих масових виступів (робітничих страйків, селянських аграрних заворушень, демонстрацій, саботажу тощо), набірає величезного значіння: він веде до дезорганізації ворога. Крім дезорганізаційної ролі, терор одночасно послуговує пропагуванню й агітації, уявляючи з себе форму одвертої боротьби, яка проходить перед очима всього народу, руйнує авторитет уряду і викликає до життя нові революційні сили... Нарешті, терористична діяльність нелегальної революційної партії є засобом самооборони і охорони організації від шкідливих елементів, шпигунства та зрадництва. Терористична діяльність припиниться тільки після перемоги над реакційним деспотизмом і повного відновлення всіх політичних громадянських свобод» [3, с. 95].

Слід зауважити, що факти терористичної діяльності лівих українських есерів невідомі. Проте вони вітали вбивство 30 липня 1918 р. російським лівим есером Б. Донським командувача групою німецьких військ в Україні генерал-фельдмаршала Г. Ейхгорна, засуджували виступи тих кіл, у тому числі й українських (органів УПСФ, УСДРП), які протестували проти подібної тактики.

Центральним друкованим органом лівих українських есерів, головним рупором їхніх ідей став тижневик «Боротьба» (редактор В. Еллан-Блакитний), що почав видаватися нелегально замість закритої гетьманцями щоденної газети з аналогічною назвою.

Права течія УПСР відразу ж після IV з'їзду, паралельно з діями лівих, також вдалася до низки організаційних заходів, які, своєю чергою, призвели до поглиблення протистояння і розколу в партії. Праві розпочали консолідацію власних сил у формі окремої «Центральної фракції Української Партії Соціалістів-Революціонерів» з власним керівним центром, не підлеглим ЦК УПСР, обраному з'їздом. До складу Тимчасового організаційного комітету фракції ввійшли М. Шраг, М. Чечель, М. Салтан, І. Лизанівський, В. Залізник, В. Голубович, Ю. Охримович.

Комітет поширив серед членів партії декларацію-повідомлення, в якій викладалась принципова суть ідеологічних і тактичних розходжень між обома течіями.

Передусім указувалося на різне ставлення до української державності. Праві обстоювали ідею створення незалежної української держави. А ліві, як стверджувалося у документі, в цьому питанні нічим не відрізнялись від загальноросійської партії есерів, зневажаючи національний аспект узагалі. Це було істотним перебільшенням, фактично не відповідало дійсності.

Друга група розбіжностей стосувалася методів масової боротьби. Якщо праві орієнтувались на поступове виховання, організацію, підготовку мас до боротьби в нових умовах, ліві віддавали перевагу революційно-повстанській тактиці. Іншими словами, за документом, праві наближались у цьому питанні до європейських соціалістів, а ліві – до російських більшовиків [3, с. 23–24]. Дійшовши висновку про необхідність за таких умов мати окрему організацію в рамках партії, праві в УПСР закликали до підготовки чергового з'їзду партії, який мав «вияснити, нарешті, чи наша партія має в своїй клясовій боротьбі засвоїти собі методи європейського соціалізму, чи піти шляхом російського анархічного бунтарства» [3, с. 24].

Після цієї декларації, що відразу була рішуче засуджена ЦК УПСР, тобто лівими, розкол партії став доконаним фактом. Праві (Центральна течія УПСР) і ліві (боротьбисти) сформулювали різні політичні платформи.

Спільними залишались неприйняття і засудження гетьманського режиму як контрреволюційного, а також гасло боротьби з ним. Однак після повалення гетьманщини праве крило планувало відновити Українську Народну Республіку із законодавством Центральної Ради.

Боротьбисти не бажали повертатись до характерного для часів Центральної Ради єднання демократичних, та й не лише демократичних, сил. Вони прагнули активізації безкомпромісної класової боротьби. «Ліва частина, демократи, – означав один з лідерів есерів П. Христюк, – перейнята почуттям інтернаціональної солідарності працюючих мас, бачила в українській революції неподільну, складову частину великої всесвітньої боротьби працюючих, визискуваних мас за ідеали соціалізму. З цієї точки погляду, вона віддавала в українській революції перевагу моментові клясовому, соціально-економічному, над моментом національно-політичним і ставила соціально-економічний зміст української державності, що будувалась в революції, в залежність тільки від одної умови – успіхів міжнародної боротьби працюючих за нове, соціалістичне суспільство. Звідси впливала й її тактика: ніяких компромісів з гетьманщиною; збереження у всій чистоті принципів клясової боротьби; викривання клясових суперечностей між працюючими і визискувачами і підготовка рішучої боротьби з буржуазією» [3, с. 25].

Незадоволені складом гетьманського уряду й взятим ним курсом були й менш чисельні та впливові українські політичні партії. Мова, зокрема, про Українську партію соціалістів-самостійників та Українську трудову партію, які стали в легальну опозицію до гетьманату.

Отже, з перших днів оформлення режиму П. Скоропадського, формування гетьманом засад нової влади та її інститутів цілком певно виявилось, що абсолютна більшість української нації стала їх рішучим противником. Принаймні, політично активна частина суспільства заманіфестувала свою недвозначну позицію на травневих з'їздах: селяни (абсолютна більшість нації) – на селянському з'їзді й з'їзді УПСР, робітники (переважаюча маса міського населення, особливо в промислово розвинутих регіонах) – на робітничому з'їзді й з'їзді УСДРП, демократична інтелігенція

(національно найсвідоміший елемент) – на з'їздах УПСФ, значною мірою УСДРП, й почасти УПСР.

Якщо підсумовувати цілком очевидне, виходить, що українське селянство у спілці з робітництвом і демократичною інтелігенцією складало ту реальну, переважаючу, абсолютну більшість нації, народу, чий інтереси й теоретично й практично розійшлися з варіантом суспільного устрою, який силоміць накидався Україні з 29 квітня 1918 р.

Відповідно, соціальна база гетьманського режиму була незрівнянно вузкою.

Найактивнішою політичною силою, що підтримала нову владу, стала Партія народної свободи, яку за звичкою продовжували називати кадетами. За встановленням в центральних районах Росії радянської влади значна частина членів партії, зокрема, керівного складу, рятуючись, опинилася в Україні, в Києві. Вони і отримали більшість міністерських посад в уряді Ф. Лизогуба [6], незважаючи на те, що в рядах кадетів не було єдності як у ставленні до особи П. Скоропадського, так і в питанні участі в уряді. Щодо останнього моменту сформувалися чотири позиції: перша – увійти до Ради міністрів як урядовій партії; друга – дозволити персональне входження до кабінету; третя – вироблення певних умов співпраці з П. Скоропадським, при їх неприйнятті відкликання всіх своїх міністрів і четверта – категорична заборона участі в роботі гетьманського уряду. Остаточо вирішити це питання мав Конгрес кадетів на Україні, який розпочав свою роботу 12 травня 1918 р. в Києві. Після тривалого обговорення форум дозволив персональне входження своїм членам до Ради міністрів Української Держави. Програмою їх діяльності в уряді мали стати такі вимоги: російській мові надати права державної нарівні з українською; в основу відновлення зруйнованого господарства слід покласти тверду адміністративну владу; розпуск демократичних міських і земських органів самоврядування; відміна восьмигодинного робочого дня та обмеження у правах робітничих організацій [7, арк. 10–13].

Отже, з травня 1918 р. представники партії кадетів – загальноросійської, а не української склали переважну більшість у Раді Міністрів Української Держави. Міністри–кадети намагалися законодавчо закріпити в державному будівництві України рішення власного партійного форуму, які не у всьому відповідали українським національним інтересам. Під їх тиском уряд заборонив друковані органи УПСР – «Боротьба» та Селянської Спілки – «Народна Воля». Часописи «Робітничая газета», «Нова Рада» потрапили під жорстку цензуру. Заборонялася критика кабінету міністрів, проведення зборів мітингів та маніфестацій. Волосні земства було замінено волосними комітетами. Членів цих органів призначав губернський староста. П. Скоропадський погодився з деякими положеннями аграрної програми партії народної свободи та затвердив ряд її соціально–економічних вимог. Однак гетьман не підтримав пропозицій кадетів у національно–культурному будівництві.

Державний переворот в Україні та прихід до влади П. Скоропадського вітали також підприємницькі кола. 15–18 травня у Києві відбувся з'їзд представників промисловості, торгівлі, фінансів та сільського

господарства (Протофісу), на який прибуло близько тисячі делегатів. Установчий з'їзд Протофісу об'єднав більше двадцяти промислових спілок, що діяли на території України. Основне завдання Союзу полягало в об'єднанні всіх відповідних організацій для обговорення і з'ясування проблем піднесення економіки України. Делегати з'їзду вітали нову владу в Україні і висловили цілковиту підтримку гетьманові П. Скоропадському.

Значна увага надавалася аграрному питанню. З'їзд вітав відновлення в Україні приватної власності на землю. Головною метою земельної політики було визнано досягнення найвищої продуктивності сільського господарства. Була прийнята спеціальна додаткова постановна, яка вимагала повернення відібраних селянами землі та майна колишнім власникам із виплатою відшкодування. Проблеми малоземельних селян пропонувалося вирішити через розвиток промислу.

З'їзд окремо розглянув питання взаємовідносин підприємців і робітників. В ухваленій резолюції вказувалося на необхідність чіткого регламентування прав робітників, але без права їхнього втручання у справи підприємців та діяльність адміністрації; перегляду прийнятого Тимчасовим урядом закону про свободу страйків; унормування тривалості робочого дня [8]. Форум підприємців ухвалив окрему резолюцію з питань фінансової політики, де вказувалося на необхідність налагодження кредитної системи в державі.

У центрі уваги з'їзду Протофісу знаходилися й питання необхідності реформування місцевого самоврядування в державі. З'їзд запропонував гетьманові та його урядові внести зміни до міського статуту, зокрема, збільшити відсоток цензових елементів у міських думах, підвищити віковий і прожитковий ценз та ввести 3–куріальну систему виборів. Вищий орган Протофісу закликав своїх делегатів взяти активну участь в економічному та політичному житті Гетьманату. Він поставив завдання залучати своїх членів до роботи в центральних та місцевих органах влади. Після закінчення з'їзду до П. Скоропадського надіслали спеціальну делегацію, яка ознайомила нового керівника України із заявою про готовність цієї політичної сили, яку визнати національно–українською ніяк не можна, співпрацювати з новим режимом.

Отже, соціальною базою державного перевороту 29 квітня 1918 р. та гетьманського режиму були підприємницькі та землевласницькі кола України, частина заможного селянства та праві консервативні партії. Всі вони були незадоволені тими змінами, що сталися після Лютого 1917 р., політикою Центральної Ради та сподівалися, що нова влада допоможе їм вирішувати проблеми, як вони їх вирішували упродовж попередніх десятиліть і століть. Іншими словами, внаслідок державного перевороту до влади повернулися ті класи, які панували в дореволюційний час.

Брак підтримки з боку переважаючого масиву громадян України гетьманська влада компенсувала опорою на австро–німецькі окупаційні війська [9], що, своєю чергою, посилювало в політичних колах, масах настрої негативного ставлення до встановленого режиму. І тут не могла порятувати ситуацію жодна мімікрія, спроба представити політичний курс як адекватне втілення інтересів України, турботу про всебічний розвиток країни, її народу.

Українські партії, що займали проміжне становище між гетьманщиною і лівими силами, в травні 1918 р. зробили спробу сконсолідуватися й утворили Український Національно-Державний Союз (УНДС). До нього ввійшли Українська демократично – хліборобська партія, Українська партія соціалістів-самостійників, Українська трудова партія, Українська партія соціалістів-федералістів, Об'єднана рада залізниць України й Головна рада Всеукраїнської поштово-телеграфної спілки.

Цікаво зазначити, що навіть цей союз політичних партій і організацій в меморандумі, поданому генералові П. Скоропадському 24 травня 1918 р., підкреслював, що «кабінет міністрів – не-український по своєму складу і по своїй політичній орієнтації». В кабінет міністрів не ввійшли представники українських політичних партій і українських громадських груп (українські діячі), які власне і творили Українську Державу. В новий кабінет міністрів ввійшли російські кадети, октябристи та взагалі представники тих громадських неукраїнських груп, які завжди вороже ставились до українського руху і до української державності, поборювали її з усіх сил в ім'я «єдиної, неділимої Росії» [3, с. 63].

УНДС засвідчив закономірність ворожого ставлення до гетьманського уряду більшості українського населення, зростання на цьому ґрунті ліворадикальних, навіть більшовицьких настроїв і висловив, по суті, вотум недовіря режимові та вимогу українізації політики й усіх державних органів в Україні [3, с. 64–65].

Подібні мотиви звучали й у наступному документі, поданому Українським Національно-Державним Союзом 30 травня 1918 р. [3, с. 66–68].

Разом з тим на початках своєї діяльності УНДС готовий був піти і на контакт з гетьманською владою за умови виконання низки умов. Щоправда, в даному відношенні організатори УНДС поділялись на два угруповання.

Праве, консервативніше, крило на вістря політичних домагань висувало заміну неукраїнського, протинаціонального уряду на національно орієнтований, нехай навіть буржуазний, але обов'язково – український.

Ліве, опозиційне ядро, що допускало можливість легальних контактів із гетьманом П. Скоропадським, у центр вимог ставило соціально-економічні, класово-політичні моменти, які не міг задовольнити буржуазний уряд будь-якого складу – і національно-українського і неукраїнського.

За відсутності єдності і скільки-небудь серйозного політичного впливу Український Національно-Державний Союз був приречений на трансформацію в іншу, демократичнішу організацію. Це яскраво засвідчив меморандум Всеукраїнського земського з'їзду від 16 червня 1918 р. Цей великий за обсягом документ – не що інше як крик відчаю селянства, протест проти свавілля влади, яка залучала до розправ над народом окупаційні війська. Не дивно, що «стероризоване нелюдськими насильствами населення або кидається в одчай розпуки, безпорадності і розбігається по лісах, ховається в льохах і ровах або, зневірившись в законі і справедливості, не маючи ні від кого захисту, стає боронити само себе збройною силою.

І, замість торжества права і закону, ладу і спокою, виникають страшні збройні повстання, убивства агентів

влади, поміщиків, пожежі й стихійний аграрний терор і за ними, як привид, погроза страшної економічної руїни» [3, с. 81].

Аналіз панівних тенденцій суспільного життя в Україні переконав Президію Всеукраїнського земського союзу, делегатів земського з'їзду в тому, що «новий уряд не тільки не зменшив анархії, не встановив ладу і спокою, торжества права, закону і справедливості, а навпаки – політикою безоглядної реакції та реставрації старого ладу (тобто монархічно-поміщицького ладу. – В. С.) викликав нові хвилі анархії, заколотів, збройного повстання і стихійного аграрного терору, викликав до себе повне недовіря і гостру ворожість широких кіл людності і захитав підвалини Української Державності» [3, с. 83].

Виключаючи можливість будь-якої співпраці органів місцевого самоврядування з гетьманською владою, земський з'їзд зажадав відновлення всіх громадських прав і свобод, заміни кабінету міністрів на новий, якому б довіряли українські маси, негайного створення Тимчасової Державної Законодавчої Ради з представників народних та військових самоврядувань, скликання до кінця 1918 р. Українських Установчих Зборів на підставі законів, вироблених Центральною Радою [3, с. 82–83].

Настрої з'їзду земського союзу виявились близькими політичній лінії українських соціал-демократів і українських есерів (центральної течії), які під час гетьманського перевороту вимагали від окупантів обмежити владу П. Скоропадського і відновити демократичний лад.

З одного боку, це означало еволюцію великої частини українства, що належала до антигетьманського табору, на радикальніші позиції. З іншого, прийняття висунутих вимог означало б для уряду підписання власного смертного вироку. Тому відповіддю було посилення репресій проти земців, зокрема, до гетьманської в'язниці потрапив відомий політичний діяч, голова Всеукраїнського земського союзу С. Петлюра.

Таким чином, вищевикладене свідчить: режим П. Скоропадського не міг впоратися з викликами часу, розв'язати бодай якесь із питань загальнонаціонального масштабу. Навпаки, всі його дії лише дедалі збурювали маси, зумовлювали їх революціонізацію, вели до поглиблення суспільних суперечностей, посилювали державну нестабільність. Це добре усвідомлювали й ті, хто на початках гетьманського правління мали надії на реформування, пом'якшення режиму.

Прикладом тут можуть слугувати передусім складні ідейно-політичні трансформації, які відбувалися в середовищі українських соціал-демократів.

Певний час керівництво УСДРП, її друкований орган – «Робітнича газета» – намагались обстоювати інтернаціональні позиції пролетаріату, попереджаючи, що виразна тенденція до загострення російсько-українських суперечностей може бути наслідком необачних дій обох сторін [10].

Однак різке посилення позицій великодержавництва в Україні, як і зростання авторитету більшовиків, спричинювали швидку зміну в настроях УСДРП, що їх відбивала та сама «Робітнича газета». В серпневій статті «Розрухи на Україні» центральний орган партії доводив уже, що уряд міг би розраховувати на

підтримку тих національних сил, які протиставляють себе великоруському шовінізмові, навіть нехтуючи вчорашніми соціально-економічними домаганнями [11].

Намагання відновити національно-демократичний фронт, що супроводжувались складними маневрами, врешті-решт привели УСДРП та деяких осіб з УПСР (центральної течії) до Українського національно-державного союзу. При цьому з нього було «витіснено» хліборобів-демократів – тобто гетьманців-державників. Негативне ставлення до чинної державності виявилось і у вилученні з назви союзу слова «державний», і відтепер він став іменуватися Українським національним союзом. Нова платформа була зафіксована в «Статуті Українського Національного Союзу». Його основні положення були такими:

«1. Мета Союзу: а) утворення міцної самостійної Української Держави; б) боротьба за законну владу на Україні, відповідальну перед парламентом; в) боротьба за демократичний виборчий закон у всі установи (по п'ятичленній формулі); г) оборона прав українського народу і української держави в міжнародній сфері.

2. Для здійснення цієї мети Союз організує українську національно-політичну волю, і, репрезентуючи її, вживає всіх відповідних заходів для її виявлення і реалізації, як в межах України, так і поза межами її.

3. Український Національний Союз складається з представників усіх політичних партій і української селянської спілки на парітетних основах (по 3) з українських громадських, наукових і професійних організацій також на парітетних основах (по 1)» [3, с. 87–88].

До УНС увійшли українські соціалісти-революціонери (центральної течії), українські соціал-демократи, соціалісти-федералісти, трудовики, соціалісти-самостійники. В Національному союзі були представлені також Селянська спілка, Всеукраїнська вчительська спілка, Юридичне товариство, Союз залізничників, Всеукраїнський поштово-телеграфний союз, Лікарська спілка, Галицько-Буковинська рада, Холмський комітет, Кирило-Мефодіївське братство і мали намір увійти: Центральний кооперативний комітет, Бюро професійних спілок, «Селянська громада», центральна «Просвіта», Всеукраїнський земський союз, Спілка лікарських помічників, «Червоний Хрест» та інші організації. В провінції засновувались філії Національного Союзу.

Перший голова УНС, соціаліст-федераліст А. Ніковський, вважаючи нове утворення фактом великої політичної ваги, писав у «Новій Раді»: «Платформа Національного Союзу може бути без жадного примусу прийнята всіма свідомими громадянами України. А порозуміння всіх українських партій – від лівих до поміркованих – і організацій – від пролетарських до конфесійних, – окрім того, що об'єктивно вказує на небезпечне становище національної справи для українського народу, ще й являється дуже позитивним знаком української солідарності і живої енергії тих сил, які вважалися приспаними чи ослабленими.

Від нині український національний фронт можна вважати єдиним, цілим, і тепер, в цю хвилю, коли скінчилася організаційна стадія в центрі, настав час провадити реальну роботу: з одного боку – треба організувати провінцію для державної роботи, а з другого – повести ту політичну лінію, котра наблизить

нас до здійснення п'ятформы Союзу. Головні чинники політичної рівноваги на Україні: п. гетьман і Німці повинні зрозуміти державну рацію основних домагань Національного Союзу і знайти якесь порозуміння, котре привернуло би народні маси до свідомої участі в державнім українським будівництві. Сама по собі п'ятформа Національного Союзу являється певним компромісом українського організованого громадянства, далі якого воно не може піти, тому незалежно навіть від всяких політичних порозумінь і реальної політики, *Національний Союз матиме своє внутрішнє велике національне значення при всяких політичних бурях і можливих поворотах колеса історії*» [3, с. 88–89].

Організація Союзу, початки його роботи, настрої об'єднаних у ньому українських громадських сил багато в чому нагадували перший період Української революції. Однак у 1917 р. доводилось мати справу з Тимчасовим урядом і великоруською демократією, а тепер – з урядом П. Скоропадського – Ф. Лизогуба і тією таки російською демократією.

Схожість двох періодів організаційного згуртування української демократії посилювалась обранням у вересні 1918 р. головою УНС В. Винниченка, – широго провідника й натхненника єдиного українського національного фронту.

Напередодні свого обрання В. Винниченко писав про значення єдиного національного українського фронту:

«В початку нашого визволення ми йшли дружним єдиним національним фронтом, цупко, міцно взявшись за руки. Нас пробували «брати-товариші» роз'єднати, розбити. Вони нас всякими способами шпигали, шарпали за руки, розтягали, сварили, їм треба було прорвати наш фронт. Це не вдалось їм, і через те удалась наша справа – національно-державне визволення нашого народу.

Тепер на поміч «братям-товаришам» шугнули «брати-реакціонери». Збившись у дружну зграю, вони неотступно ідуть за нами, хапають за ноги, виють, наускають і жадно ждуть слухного часу, коли можна буде накинутись і загризти, заклувати, розшматувати нас. Ні, ні, небезпечно сидати, розлучатись. Навпаки, ще тісніше треба з'єднатись, збитись в один неперервний фронт. Коли спочатку нашої трудної путі нам це було необхідно, то тепер тим паче мусимо йти разом.

І ми, соціал-демократи, мусимо, може, більше ніж хто. Для нас національне визволення – найреальніша потреба... Ми, соціал-демократи, мусимо так само, як і весь час нашої боротьби за волю, виявляти найбільше енергії й завзяття. Як в Центральній Раді ми не давали провокаційним рукам розірвати наш фронт і тим знесилити нас, так і тепер мусимо скріпляти, зміцняти, електризувати своїм духом стомлені ряди наших національних товаришів. Так само, як тоді, так і тепер, не поступаючись нічим з своєї програми, з'єднавшись на певних умовах в «Національний Союз», ми мусимо дбати про те, щоб ні одне місто, містечко, село, ні один куточок загроженої, оточеної ворогами України не лишився не з'єднаним в цю всенациональну організацію. На нашу мову, на нашу душу й тіло роблять одвертий замах. Вовки вже настільки «обнагтгли», що хапають за ноги...

Треба рятувати Рабиню-Матір, оточену розлюченою зграєю «братів» [12].

Лідер УСДРП В. Винниченко висловлював у даному випадку погляди і настрої широких кіл української демократії. Українські соціалісти–революціонери центральної течії наближались своїми поглядами до українських соціал–демократів, хоч і ставились до Союзу критичніше і з меншим захопленням, ніж останні. М. Шаповал і деякі інші члени партії, які входили до складу Союзу, провадили там роботу більше на власну відповідальність, ніж за партійними директивами. Подібну до есерів позицію займала й Селянська спілка, яка перебувала під впливом соціалістів–революціонерів (центристів), і видавала свій орган – «Народну Волю». Інші групи вкладали в ідею єдиного національного фронту дуже обмежений зміст, маючи на меті дійти цим шляхом не стільки до цілковитого знищення гетьманщини, запровадження парламентаризму й демократизації всіх органів влади, скільки намагалися пристосувати гетьманщину до своїх корисливих ідеалів і, навпаки, себе до гетьманщини.

Гетьманський режим з його реакційною політикою, антиукраїнською орієнтацією, невсучасними репресіями проти населення дедалі більше радикалізував ті сили, які протистояли йому на крайньому лівому фланзі українського національно–визвольного руху. Додаткового імпульсу цьому процесові надавали дії правого сектора антигетьманського табору, що еволюціонував на позиції лише легальної боротьби з диктатурою, яка перемогла, закликав маси до «малих діл» (культурно–організаційної роботи, боротьби за 8–годинний робочий день, за право коаліцій, за демократизацію органів самоврядування). Така позиція розглядалась як примирення з гетьманським режимом.

Та найбільше впливали на поведінку лівих масові стихійні виступи проти панівного режиму, що не тільки не втухали, а, навпаки, після чергових жорстоких розправ вибухали з новою й новою силою, вимагаючи від своїх ідейних натхненників відповідних організаційно–політичних кроків. Ці кроки здійснювались, хоча відразу слід зауважити, що вони поступалися своєю масштабністю та вваженістю досвідченішому правому табору.

Діяльність українських радикальних сил уособлювалась головним чином у лівих українських есерах, що були порівняно численими, мали організації в центрі й на місцях, видавали друковані органи, систематично проводили зібрання, відгукувались на всі найважливіші події тогочасного життя.

Ідейні засади діяльності українських лівих есерів були визначені в згаданій вище «Платформі Центрального Комітету Української Партії Соціалістів–Революціонерів (розуміння сучасного моменту і завдання партії)».

Платформа констатувала, що Українська революція перебувала в глибокій кризі. Об'єднавшись з міжнародною буржуазією, спершись на австро–німецькі багнети, українські поміщицько–буржуазні кола в союзі з куркулями–власниками розпочали контрреволюційний наступ, який призвів до державного перевороту.

Контрреволюція на чолі зі ставлениками інтер–національної буржуазії – гетьманом та його урядом – звела нанівець всі здобутки року Української революції. Найбільше завоювання українського національного руху – Українську Народну Республіку – знищено.

Скасувавши всі політичні й громадянські свободи, зруйнувавши всі організації трудящих мас, реакціонери запровадили монархічну державність, яка розтоптала і всі соціально–економічні реформи, а передусім найвагомійші з них – соціалізацію землі та робітниче законодавство.

Центральний Комітет УПСР розглядав гетьманську реакцію в Україні «як тимчасовий занепад революції» і зазначав: «Українська революція, будучи не тільки політично–національною, а й глибоко соціальною революцією, що з самого початку стреміла перетворитися в міжнародну революцію, поставила своїм політичним гаслом необмежену федерацію республік (що відносно України мало здійснитись шляхом постанови Українських Установчих Зборів), – несприятливими обставинами примушена була залишитись в національних рямцях і в цім наближалась вже до свого завершення і закінчення. Привнесення ж тепер до неї елементу міжнародности неможливо штовхає її на цей шлях, шлях відновлення боротьби за здійснення своїх лозунгів – за збудування соціалістичного Інтернаціоналу, ліквідацію всесвітньої війни, в яку зараз втягується українська держава, за скликання Українських Установчих Зборів, за Землю і Волю, за Федерацію.

Стоючи на старій позиції партії, зазначаючи, що *гасло самостійности, як самоціль – являється лише зброєю в руках реакційної буржуазії*, Центральный Комітет Української Партії Соціалістів–Революціонерів вважає, що державницькі змагання необхідно зв'язані з імперіалістичними тенденціями, ослаблюють клясову боротьбу працюючих і неминуче вступають з нею в конфлікт, через що незалежність держави не може бути гаслом трудового люду в його боротьбі, а лише тактичним засобом для досягнення всесвітньої федерації» [13].

Ліві українські есери планували в революційній боротьбі за визволення українського трудового народу координувати власні виступи з поступом міжнародної революційної демократії, встановивши найтісніші відносини передусім з соціалістичними партіями Німеччини, Австро–Угорщини, Великої Росії, Польщі та інших сусідніх держав, і дотримуватися неухильної класової тактики, яка спиралася б на революційні організації трудящих України.

ЦК УПСР рішуче відкидав можливість будь–якого компромісу з «освіченим деспотизмом», виступав проти вхождення в гетьманський уряд демократичних елементів.

У платформі йшлося про те, що партія буде стримувати селянство від стихійних, непідготовлених, неорганізованих виступів, боротиметься проти демагогічних більшовицьких гасел, розрахованих на розпалювання міжнаціональної ворожнечі, «гасел виключно військового повстання і оружною боротьби проти німецького війська на Україні, а закликає до боротьби по внутрішньому, клясовому фронту».

Передбачалось також розгортання агітаційно–пропагандистської роботи серед окупаційних військ.

Концентровано програмна мета та шляхи її досягнення були сформульовані в одному з пунктів платформи: «*Ставлячи метою викликати революцію, яка забезпечить всі вимоги українського трудового люду, УПСР, з одного боку – вестиме невинну і активну агітацію і боротьбу в цьому напрямкові,*

дезорганізуючи реакцію, її уряд, військову та політично-соціальну опору в центрі і на місцях, гуртуючи дезорганізаторські, партизанські відділи, що активно боронитимуть ідею соціалізації землі, стоятимуть на сторожі волі, не даючи змоги імперіалістичній реакції затемнювати класову свідомість видимими (показними) благами; з другого боку – одночасно провадитиме пропаганду, підготовку та організацію революційних центрів селянства і робітництва (земельні комітети, фабрично-заводські та залізничні комітети, ради робітничих та селянських депутатів, революційні комітети), щоб з гаслом революційного повстання, солідаризованим і одноставним та одночасним виступом в центрі і на місцях, разом зорганізовано проведеним страйком, провалити реакційний уряд і захопити владу в руки демократії» [13].

Ліві українські есери вважали, що доки соціалістичні партії залишатимуться меншістю в політичних силах окремих країн, доти соціалістична демократія не утворить одного організованого цілого – «не може бути соціалістичної революції і диктатури трудової демократії в окремих країнах». Центральний Комітет УПСР застерігав, що «передача влади трудовому люду в особі рад робітничих та селянських депутатів можлива лише на короткі часи революційного піднесення – оскільки революція твориться лише трудовим людом і на організації його спірається, оскільки не забезпечені ще здобутки революційного руху і не переможена реакція, – одночасно ж з тим має підготовлятися перехід формальної влади місцевим самоврядуванням, обраним по п'ятисловній формулі, і парламенту в центрі, першим з яких мусять бути Українські Установчі Збори» [13].

Отже, ліві українські есери далі еволюціонували в бік радянської влади. Наприкінці листопада 1917 р. на своєму III з'їзді вони (тоді ще єдина партія) ладні були поряд із Центральною Радою – Українськими Установчими зборами (національною владою) запровадити ради робітничих, солдатських і селянських депутатів (класові органи влади), тобто започаткувати своєрідний владний дуалізм. У липні–серпні 1918 р. ЦК УПСР (ліві) готові були передати владу радам робітничих і селянських депутатів (класові органи) у революційний час з тим, щоб після революції передати владу в центрі – Установчим зборам, а на місцях – органам місцевого самоврядування, обраним за демократичними (традиційними парламентськими) принципами.

Тут, очевидно, не можна погодитись з пізнішою оцінкою розглядуваної позиції лівих українських есерів, що її дав П. Христюк: «Партія обстоювала формально парламентарний демократизм, визнаючи радянську форму умовно, лише на час загостреної класової боротьби» [3, с. 94]. Сам колишній есер, він, мабуть, намагався дещо пом'якшити загальне враження від тогочасної радикалізації більшої частини партії, але не міг цього досягти, запропонувавши врешті-решт дуже суперечливу, логічно недосконалу формулу.

Аналізуючи ситуацію, що склалася всередині українського визвольного руху влітку 1918 р., розкол, що дедалі більше посилювався, П. Христюк пізніше зазначав: «Таким чином, між правицею і лівицею було дуже глибоке розходження, яке творило з двох

частин української демократії два майже цілком ворожі табори. Ясно, що всі спроби правиці української демократії дійти до якогось порозуміння з генералом Скоропадським чи німецькими генералами, всякі форми легальної, так би мовити, парламентської боротьби з диктатурою буржуазії, засуджувались лівицею як угодовство і зрада соціалістично-революційним ідеалам та як зламання класової пролетарсько-селянської тактики. Замість порозуміння з генералом Скоропадським та з німецькими генералами, лівиця шукала порозуміння з революційно-соціалістичними групами Європи та зокрема з німецькою демократією. Маючи тверде переконання, що панування контрреволюції на Україні являється тимчасовим і що соціально-економічне, й разом з тим і національно-політичне визволення українського народу прийде тільки внаслідок перемоги працюючих мас всього світу над всесвітньою буржуазією, лівиця української демократії не надавала позитивного значіння гетьманській державності навіть з національної точки погляду і висміювала та засуджувала всі заходи правиці коло «українізації» чи демократизації цієї державності» [3, с. 95].

Природно, що між лівими і правими колами української демократії розгорнулася емоційна полеміка. Особливою різкістю, безкомпромісністю позначались публічні виступи лівих українських есерів у пресі, зокрема у власному нелегальному органі «Боротьбі». Вже в першому її номері у статті «Угодовці» гострий критиці було піддано навіть меморандум Всеукраїнського з'їзду земств до гетьмана. У статті давалась також узагальнююча оцінка позиції і тактики тих, хто не здатний був піднятися вище легальної опозиційності, по суті був готовий підтримати насильницький режим.

«...Легко зрозуміти, – зауважував автор, – чому всі оті «соціалісти» і «демократи», котрі в часі революційного підйому викидали самі «большевицькі» гасла, аби вдержатися при владі, тепер так легко «отряхають прах» своєї революційності; одне тільки являється незрозумілим: кого хочуть обдурити українські тонкі політики, удаючи невинних немовляток, котрі не знають, що гетьман – це маріонетка в руках чорносотенних аграріїв та інтернаціональної буржуазії, що сам «пан гетьман», навіть розчулившись своїм патріотичним серцем від плаксивого припадання українських «політиків» до його «ясновельможного» плеча, зможе уділити їм посади хіба своїх камердинерів, конторщиків, найбільше – управляючих власними маєтками, але ніяк не більше, і що, нарешті, чорні сили, котрі стоять за гетьманом, поки вони мають силу в своїх руках, не потребують льокаїв з жовто-блакитними стрічками, а звернуться до них за піддержкою в той момент, коли сили у чорного Інтернаціоналу будуть ослабіли проти сил працюючих. Чи українські «демократичні» політики бачать вже ту слабкість «чорних» і хочуть піддержати їх панування за ласий шматочок з панського столу? А коли так, то зірвіть з себе, панове угодовці, соціалістичні і демократичні ярлички і не дивуйтеся, що нарід в час перемоги над ворогом прожене разом з господарями і їх вірних слуг. Не той тепер час, щоб «опозиція короля» когось обдурила» [13].

Природно, що з утворенням Українського Національного Союзу, який об'єднав примиренські щодо режиму елементи (так принаймні вважали ліві українські есери), ЦК УПСР посилив кампанію розвінчування угодівців.

Особливо гострі дискусії точилися навколо питання сутності державності як такої – що це за суспільний інститут, чим породжується, кому служить, яке співвідношення між національною та пролетарсько-інтернаціональною державою, як слід справді революційним силам ставитись до національної справи, національної державності й принципів її взаємин з іншими державними утвореннями? З'ясуванню цих та інших дотичних до них питань була присвячена окрема стаття «Український Національний Союз» у центральному органі УПСР.

Загальнотеоретичні положення були покладені на ґрунт політичної ситуації в Україні й сформульовані такі узагальнюючі висновки:

«Різнобарвні ілюзії пролетаріату, зв'язані зі зростом та зміцненням власної держави, приводять до найгіршого опортунізму, до міжкласового об'єднання по «національно-державному» фронту, наслідком чого відкриваються для пануючих класів широкі можливості дрібними подачками та незначними «реформами» остаточно присипляти революційний дух народу й утримувати його від широкої пляномірної боротьби за повну перебудову сучасного ладу. Але ціною соціальних поступок, ціною повної ліквідації революційних змагань і заміни класової боротьби горожанським миром не досягається також жадних поліпшень в справі національній. Національний гніт є шкідливий для мас не тільки тому, що горожанські свободи зводяться нанівець в атмосфері національних обмежень, але ще в більшій мірі тому, що національні утиски утримують нарід в темноті, перешкоджають зросту національної свідомості та одволікають увагу мас від основи всякого поневолення – соціальної нерівності. В боротьбі пригнобленого люду за своє всебічне визволення національна боротьба (так само, як і політична) мусить отже трактуватись, як засіб, і не заступати собою класової боротьби, тим більше недопустима підміна нею остаточної мети – встановлення соціалістичного ладу, в межах якого лише можливе здійснення повної, всебічної суверенної волі людини.

У той час, як свідомість національної кривди мусить відігравати роль революційного фактору, буржуазні політики всіма силами штовхають пролетаріат до державницької ідеології, заманюючи його обіцянками національного визволення шляхом сотворення власної національної держави. Захоплення гаслом національного державництва, розбиваючи солідарність всесвітньої трудової демократії і підмінюючи революційну ідею нації консервативним лозунгом держави, віддає національній буржуазії монополію на експлоатацію мас в межах країни та на імперіялістично-завойовницьку політику зовні.

Держава як така, була й є механізмом цієї експлоатації, знаряддям поневолення більшості меншістю, і централізована національна держава ще в більшій мірі, ніж федеративна. Тому змагання соціалістів в справі національній мусять стремити до одвойовання ступінь за ступнем признання національних

колективів та до передачі їм значної частини функцій сучасної держави, аж до перетворення її зрештою у федерацію автономних, національно-персональних (екстериторіяльних) спілок» [14].

Виходячи з вищевикладених позицій, ліві українські есери формували своє ставлення до тих, кого вони вважали відступниками від принципової соціалістичної політики, опортуністами, що об'єднались в УНС:

«Наше розуміння національної справи, продиктоване основними постулатами міжнародного революційного соціалізму та виразно сформульоване програмою УПСР і постановами партійних органів, проводить різку межу поміж УПСР з одного боку, і тими національно-демократичними, буржуазними та псевдосоціалістичними партіями та організаціями, які створюють так званий «Український Національний Союз».

Як гола ідея «утворення міцної самостійної української держави».., прикрита лише фіговим листячком куценького лібералізму.., так і тактика Союзу, що виявилась досі в оббиваннях порогів німецької влади та у мудрих політичних комбінаціях, які переслідують мету *українізації сучасної реакції*, замість боротьби з нею, – не тільки виключають для УПСР всяку можливість співробітництва в «Союзі» (в центрі і в його філіях на місцях), але й ставлять завданням партійних органів та усіх членів партії *рішучу боротьбу з впливом «Союзу» на трудові маси*, невпинне роз'яснення дійсного змісту «істинно-українських» ідей цих «союзників» та пропаганду партійної точки погляду на проблему нації та держави» [14].

Звичайно, не можна не помітити, що погляди самих лівих українських есерів на проблеми нації та держави, особливо національної держави, були небездоганними, швидше – малореалістичними, плутаними. Вони являли собою суміш догматичного сприйняття марксистського гасла про те, що при капіталізмі робітники не мають батьківщини, з «лівокомуністичним» запереченням української державності взагалі, як ворожої всьому народові, всій нації, та утопічними планами інтернаціональної пролетарської революції.

У згаданій вище статті говорилося: «УПСР глибоко переконана, що український нарід не має по суті нічого спільного з Українською Державою – все одно чи монархичною, як нині, чи буржуазно-республіканською, про яку мріють наші націонал-патріоти. Боряться за політичне і соціальне визволення – за можливість широкого розвою своєї національної, народної культури, *пролетаріат України, як і всякий інший пролетаріат за часів капіталізму, не має вітчизни*. Він лише має її завоювати і зробити це не в союзі з «своєю» національною буржуазією, а в жорстокій боротьбі з нею, в великій всесвітній боротьбі пригноблених проти гнобителів, в інтернаціонально революційній боротьбі за зруйнування сучасного ладу і встановлення соціалізму» [14].

Подібні ідейні позиції відстоювались лівими українськими есерами й пізніше, в інших теоретичних матеріалах, пропагувались їхнім центральним органом [15].

Молода партія лівих українських есерів перебувала в пошуці найприйнятніших варіантів перспективи суспільно-політичного розвитку. Вже в її середовищі

приходили в зіткнення різні погляди, різні підходи. Міцніли позиції тих, хто, з одного боку, відштовхуючись від радикальної критики антинародної суті гетьманщини, з іншого – запозичуючи досвід сусідів, дедалі рішучіше еволюціонував уліво, аж до визнання єдиним виходом встановлення влади рад робітничих і селянських депутатів. Однак з'явилися і досить прикметні ознаки появи нової течії. Вона намагалась дистанціюватись від колишнього угодовства есерівської партії, що вилілася в політику єдиного демократичного фронту, намагалась подолати інерцію керівництва УПСР–лівіці щодо цього (орієнтацію на Українські Установчі збори) і водночас не могла сприймати владу рад робітничих і солдатських депутатів – як заперечення демократії, як диктатуру лише одного класу. В цьому, очевидно, виявлявся почасти генетичний селянський характер есерів узагалі, так само як і віра в неурізани ідеали демократії. Це знаходило відображення у варіанті влади рад трудової демократії.

Чи не першою ластівкою тенденції, що пізніше оформиться у помітний, впливовий політичний курс, стала заява групи лівих українських есерів, виголошена на партійній нараді Харківщини 14–15 липня 1918 р. Група запропонувала проголосити центральним гаслом подальшої роботи «вся влада радам трудової демократії», а після відхилення нарадою відповідної резолюції залишила зібрання, виступивши зі спеціальною заявою. Серед мотивів такого кроку вказувалось, зокрема, на таке: «УПСР в останні часи революції дуже скомпромітувала себе в очах трудового народу, що виявилось особливо після октябрьського перевороту. Замість коаліційної влади октябрьський переворот висунув гасло влади трудової революційної демократії; це гасло було піднято революційно–соціалістичною партією Росії і було піддержано тільки окремими особами з членів УПСР. Позиція партії в цілому до цього часу була досить невизрадною, а на ділі праві течії в партії задушили ліву течію, завдяки чому Центральний Комітет, а також Рада, де були переважно У. С–Р., повели націоналістичну політику, одкинули од себе трудові елементи України, кинувши їх до большевиків. Особливого напруження досягла ця політика тоді, коли так звана УПСР заключила спілку з германськими імперіялістами для того, щоб задушити соціалістичну революцію на Україні».

В останні часи, вже після утворення гетьманської влади, УПСР лівої течії задалась цілком розпустити ганебний склад партії і заснувала нову нелегальну партію певних людей, що міцно стоять на ґрунті революційного соціалізму, але новообраний нелегальний Центральний Комітет став на плятформу не революційну; прийнявши тактику угодовства, виставивши в цей важкий час для революції гасло Установчих Зборів, коли за владу рад бореться пролетаріят і трудове селянство Росії. Завдяки такому напрямку роботи нового Центрального Комітету, в партію входять бувші члени УПСР, ці зрадники трудового народу, в той же час члени, які стоять на плятформі влади рад, з партії виключаються; через це ми гадаємо, що «Плятформа Центрального Комітету», в якій зазначено, що єдине революційне гасло є гасло Установчих Зборів, є плятформа угодовнича, тоді як в

цей тяжкий для революції час необхідно стати на ґрунт класової боротьби і вести організацію трудових мас не в парламентських установах, в які поруч з трудовими елементами входе і буржуазія.

Ми, у. с.–р., лівої течії, в межах такої партії рахуємо залишатись неможливим і покидаємо її як партію, котра пішла не шляхом революційного соціалізму, а шляхом правих російських соц.–рев. та меншовиків – шляхом угодовства» [3, с. 98–99].

Характерною щодо пошуків УПСР–лівіцею засад діяльності стала Всеукраїнська нарада емісарів УПСР, що нелегально відбулась 19–22 серпня 1918 р. На ній були присутні губернські партійні емісари Київщини, Поділля, Волині, Херсонщини, Харківщини й Чернігівщини та головні емісари ЦК партії у справах внутрішніх, зовнішніх, військових, а також представник літературного відділу ЦК партії та її Секретаріату (всього 14 осіб).

Ліві есери, по суті, намагалися з'ясувати для себе, чим була на той час їхня партія, до яких ідеалів вона тяжіла – до принципів минулого, чи до орієнтації на прискорення просування шляхом соціальної революції.

Аналізуючи полеміку на нараді, схильність більшості учасників до того, що мова йшла про відродження старих принципів, П. Христюк не погоджується з такими оцінками. «На ділі ж це було не зовсім так, коли мати на увазі стару партійну програму, ухвалену на II партійному з'їзді, – резюмує він. – Партійна програма виразно стояла на ґрунті парламентарного демократизму і буржуазної революції, намічаючи соціалістичну революцію тільки як завдання далекого майбутнього. В той же час партія в цілому, в своїй практичній діяльності пішла далі, переходячи поволі на ґрунт визнання соціалістичного характеру сучасної української революції, що й було, між іншим, зафіксовано на III партійнім з'їзді, а також і виступами партійної фракції в Центральній Раді в кінці 1917 і в січні 1918 р., коли фракція домагалась встановлення на Україні влади рад робітничих і селянських депутатів. Ще далі, само собою розуміється, йшла в цім напрямі ліва течія УПСР, хоч і намагалась удавати, що в суті річі ні про що нове не йде. В дійсності ж творився новий світогляд, нова тактика, хоч зародки їх можна було відшукати в старій партійній програмі (в її частині–maximum)» [3, с. 100].

П. Христюк звертає увагу й на такий цікавий, новий у діяльності есерів елемент, як посилення уваги до роботи серед робітників. Оцінюючи відповідні виступи на нараді, він робить висновок: «В цім, звичайно, не було нічого дивного. Стаючи на позицію соціалістичної революції, повної перебудови капіталістичного суспільства на цілком нових основах, партія мусіла шукати і відповідних верств, покликаних історично до цієї великої місії, мусіла наповнити цілком конкретним, ясним змістом традиційну партійну формулу «трудоий нарід», яка виявила досить велику еластичність в часі революції, віддавши перевагу в партії правіці» [3, с. 100].

Характерно, що ліві українські есери на Всеукраїнській нараді емісарів УПСР не просто відмежувались від большевиків та російських лівих есерів у національній справі, зокрема українській, а й суворо засудили їх як партії, що працюють на

російську (руську) державницьку ідею, з комуністичних (радикальних) позицій борються навіть з соціалістами, тобто і з УПСР – лівцею також.

З'ясування позиції лівих українських есерів, їх швидкоплинна ідейна еволюція в добу гетьманату має принципове значення відразу з трьох точок зору.

По–перше, як українські есери, течія продовжувала користуватись особливим впливом на селянство. Традиційний зв'язок дедалі зміцнювався, оскільки ліві лозунги одержували у селян, змушених вдаватися до радикальних кроків, дедалі сильнішу підтримку. В результаті серед керівництва селянських антиурядових і антиокупаційних виступів ліві українські есери (боротьбисти) посідали дедалі помітніше, визначальніше місце, що, своєю чергою, надавало боротьбі додаткової гостроти, напруги, цілеспрямованості.

По–друге, тенденція до полівиння частини партії, органічно злитної з трудовими верствами нації, народила оригінальний принцип – трудовий – як стрижень національної моделі суспільного устрою. За певних обставин вона (модель) могла відіграти прогресивну історичну роль у розвитку української державності, поступі нації, позитивно відбитися на ході і результатах всієї національно–визвольної революції.

По–третє, процес організаційного відмежування від поміркованої частини партії, пошук платформи, в якій би реалізувались взаємопоєднані соціальні й національні прагнення широких (трудових) народних верств, зумовлювали трансформацію програмних орієнтирів і поступове наближення до позицій радянської влади, комуністичних ідеалів. А останнє не могло не стати вагомим чинником впливу на перегрупування політичних сил і загальний перебіг боротьби, на її здобутки і втрати.

Підсумовуючи, можна твердо говорити: гетьманський режим П. Скоропадського, за оцінками сил Української революції, передусім – українських партій, був контрреволюційним. Його антидемократична, антинаціональна природа ставала дедалі наочнішою українській громадськості, що в своїй переважній масі не тільки не сприйняла монархічно–диктаторського режиму, а й чимдалі активніше вступала в боротьбу проти нього.

Все вищевикладене переконливо спростовує тезу головного ідеолога українського монархізму В. Липинського, нібито гетьманський уряд виражав інтереси всіх класів і націй України [16]. Навпаки, мабуть рідко якому режимові в історії вдалося викликати до себе таку, практично загальну, ненависть.

Політична криза дедалі загострювалася, а українські політичні партії, що активно сприяли її поглибленню, готувалися до вирішального двобою з режимом, який вважали гальмом для прогресу нації, країни.

Список використаних джерел

1. Див. авторські узагальнення історіографічного доробку: Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К., 1999. – С.470–558; Його ж. Гетьманська держава – альтернатива революційному розв'язанню суспільних проблем в Україні // Політична історія України XX століття. У шести т. Т.2. Революції в Україні: політико–державні моделі та реалії (1917–1920). – К., 2003. – С.215–292; Його ж. Україна в революційну добу: Історичні есе–хроніки в 4–х т.: Т. II. Рік 1918. – К., 2009. – С.146–340; Його ж. Гетьманська альтернатива: шлях до конструктивної суспільної трансформації чи консервативної безвиході // Суспільно–

політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій. – К., 2009. – С.188–227; Його ж. Режим гетьманату 1918 року у світлі документів та сучасних історичних студій // Український історичний журнал. – 2016. – №6.

2. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. – Прага, 1928.

3. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. Т. III. – Прага, 1921.

4. Див. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу. Історичні есе–хроніки. В 4–х т. – Т. II. – Рік 1918. – К., 2009.

5. ЦДАВО України. – Ф.1325. – Оп.1. – Спр.1.

6. Див.: Пиріг Р. Я. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. – К., 2016. – С.47–51, 65–69 та ін.

7. ЦДАВО України. – Ф.1216. – Оп.1. – Спр.109.

8. Известия союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – 1918. – 19 мая.

9. Див.: Солдатенко В. Ф. Режим гетьманату 1918 року у світлі документів та сучасних історичних студій.

10. Див.: Перед провалляем. – Робітнича газета. – 1918. – 11, 14 лип.

11. Розрухи на Україні // Робітнича газета. – 1918. – 17 серп.

12. Винниченко В. Рано втомлюватись // Робітнича газета. – 1918. – 17 верес.

13. Боротьба. – 1918. – №1. – Серп.

14. Боротьба. – 1918. – №9. – Жовт.

15. Див.: Боротьба. – 1918. – №3. – Жовт.

16. Див.: Липинський В. Листи до братів–хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму // Липинський В. Повне зібрання творів, архівів, студій. Київ; Філадельфія, 1995. – Т.6. – Кн.1. – 470 с.; Липинський В. Хам і Яфет: З приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 року. – Львів, 1928. – 30 с.

References

1. Dyv. avtors'ki uzagal'nennja istoriografichnogo dorobku: Soldatenko V. F. Ukrai'ns'ka revoljucija. Istorychnyj narys. – K., 1999. – S.470–558; Jogo zh. Get'mans'ka Derzhava – al'ternatyva revoljucijnomu rozv'jazannju suspil'nyh problem v Ukrai'ni // Politychna istorija Ukrai'ni XX stolittja. U shesty t. T.2. Revoljucii' v Ukrai'ni: polityko–derzhavni modeli ta realii' (1917–1920). – K., 2003. – S.215–292; Jogo zh. Ukrai'na v revoljucijnju dobu: Istorychni ese–hroniky v 4–h t.: T. II. Rik 1918. – K., 2009. – S.146–340; Jogo zh. Get'mans'ka al'ternatyva: shljah do konstruktivnoi' suspil'noi' transformacii' chy konservativnoi' bezvyhodi // Suspil'no–politychni transformacii' v Ukrai'ni: vid zadumiv do realij. – K., 2009. – S.188–227; Jogo zh. Rezhym get'manatu 1918 roku u svitli dokumentiv ta suchasnyh istorychnyh studij // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 2016. – №6.

2. Shapoval M. Velyka revoljucija i ukrai'ns'ka vyzvol'na programa. – Praga, 1928.

3. Hrystjuk P. Zamitky i materialy do istorii' Ukrai'ns'koi' revoljucii'. T. III. – Praga, 1921.

4. Dyv. Soldatenko V. F. Ukrai'na v revoljucijnju dobu. Istorychni ese–hroniky. V 4–h t. – T. II. – Rik 1918. – K., 2009.

5. CDAVO Ukrai'ny. – F.1325. – Op.1. – Spr.1.

6. Dyv.: Pyrig R. Ja. Dijal'nist' urjadiv get'manatu Pavla Skoropads'kogo: personal'nyj vymir. – K., 2016. – S.47–51, 65–69 ta in.

7. CDAVO Ukrai'ny. – F.1216. – Op.1. – Spr.109.

8. Izvestija sojuza promyshlennosti, trgovli, finansov i sel'skogo hozjajstva Ukrainy. – 1918. – 19 maja.

9. Dyv.: Soldatenko V. F. Rezhym get'manatu 1918 roku u svitli dokumentiv ta suchasnyh istorychnyh studij.

10. Dyv.: Pered provalljam. – Robitnycha gazeta. – 1918. – 11, 14 lyp.

11. Rozruhy na Ukrai'ni // Robitnycha gazeta. – 1918. – 17 serp.

12. Vynnychenko V. Rano vtomljuvatys' // Robitnycha gazeta. – 1918. – 17 veres.

13. Borot'ba. – 1918. – №1. – Serp.

14. Borot'ba. – 1918. – №9. – Zhovt.

15. Dyv.: Borot'ba. – 1918. – №3. – Zhovt.

16. Dyv.: Lypyns'kyj V. Lysty do bratv–hliborobiv. Pro ideju i organizaciju ukrai'ns'kogo monarhizmu // Lypyns'kyj V. Povne zibrannja tvoriv, arhiviv, studij. Kyi'v; Filadelf'ija, 1995. – Т.6. – Кн.1. – 470 с.; Lypyns'kyj V. Ham i Jafet: Z pryvodu desjatyh rokovyn 16/29 kvitnja 1918 roku. – L'viv, 1928. – 30 с.

Soldatenko V. F., doctor of historical sciences, professor, corresponding member of National Academy of Sciences of Ukraine, Chief Researcher, Institute of Political and Ethnic Studies, Ivan Kuras NAS of Ukraine (Ukraine, Kyiv), veid@ipiend.gov.ua

**Ukrainian party and crisis Hetman regime in 1918
(Historical and political context)**

On the basis of a considerable number of factual material developments with active participation of national historiography the analysis of contradictions, confrontation, struggle in Ukrainian society, the center of which were political parties that approached collapse of the Ukrainian Hetman State.

Keywords: Hetman, P. Skoropadskiy mode, occupation, authoritarianism, Ukrainian political parties, opposition, resistance, strikes, peasant war, armed rebellion, repression crisis.

* * *

УДК 94(477)«1917/1918»

Зінкевич Р. Д.,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та етнокомунікації, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, Львів), zinkevych@i.ua

**СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ
ПЕРШОГО УКРАЇНСЬКОГО КОРПУСУ
ПІД КОМАНДУВАННЯМ ГЕНЕРАЛА
П. СКОРОПАДСЬКОГО
(ДО 100-РІЧЧЯ ЙОГО ФОРМУВАННЯ)**

Аналізується процес створення та діяльності Першого Українського корпусу під проводом генерала Павла Скоропадського, показано здобутки та невдачі при формуванні даного корпусу. Висвітлюється військова політика Центральної Ради щодо українзації російської армії та її помилки у військовому будівництві. Проаналізовано основні джерела, які дають можливість вивчення історії формування та існування Першого Українського корпусу. Показано причини розвалу корпусу і ставлення лідерів Центральної Ради до самої особи П. Скоропадського. Досліджено події, пов'язані з українізацією 34-го армійського корпусу, які дозволяють поглибити знання про процес українзації частин і з'єднань російської армії та його значення в обороні Києва від більшовиків.

Ключові слова: Павло Скоропадський, Перший Український корпус, 34-й армійський корпус, Центральна Рада, українізація армії, Південно-Західний фронт, 1917 р.

Як показує досвід розвитку людства, збройні сили є атрибутом будь-якої держави. З проголошенням України незалежною державою на сучасному етапі постало питання розбудови власних національних збройних сил. Особливо актуально це питання стоїть зараз внаслідок анексії Криму та військового втручання Росії на сході України. Тому зараз значний інтерес становить вивчення досвіду військового будівництва періоду Центральної Ради у 1917 р.

Серед здобутків і прорахунків військової політики тих часів можна згадати чимало яскравих прикладів. Одним із показових, на нашу думку, є приклад Першого Українського корпусу. Мета даної статті – дослідити процес створення та діяльності Першого Українського корпусу під проводом генерала П. Скоропадського, показати здобутки та невдачі при формуванні даного корпусу. Висвітлити військову політику, щодо українізації російської армії, яку проводила Центральна Рада та її помилки у військовому будівництві.

Основним джерелом вивчення історії формування та існування Першого Українського корпусу безперечно є спогади П. Скоропадського, які хронологічно охоплюють період від лютого 1917 р. до грудня 1918 р. [1]. Тривалий час майже єдиним джерелом інформації в Україні щодо вітчизняної військової історії від княжої доби до 20-х рр. ХХ ст. залишалася праця

І. Крип'якевича, Б. Гнатевича та З. Стефаніва, четверте видання якої побачило світ 1992 р. [2]. Інший погляд репрезентував В. Горелов, який одним із перших після здобуття Україною незалежності, почав вивчати дану проблему [3]. Органічною частиною Українських збройних сил доби визвольних змагань вважав корпус П. Скоропадського інший учасник тих буремних подій О. Удовиченко [4]. Певну увагу висвітленню історії українізації 34-го корпусу та ролі в цьому процесі П. Скоропадського приділив відомий сучасний історик О. Реєнт [5]. Побіжно торкнувся діяльності П. Скоропадського у справі українізації корпусу відомий сучасний український історик В. Сергійчук у ґрунтовній монографії, присвяченій висвітленню життя та діяльності Симона Петлюри [6].

Українізація 34-го армійського корпусу – один із важливих складників націоналізації в російській армії 1917 року, до якої вдалося вище військове командування з метою оздоровлення і надання боєздатності її частинам і з'єднанням в умовах всепоглинаючої революційної стихії і анархії. Тривалий час заявлена тема не залишається поза увагою істориків [7, с. 223, 224]. Поділяючи точку зору про значимість діяльності П. Скоропадського по українізації з'єднання, вважаємо за доцільне звернутися до зародження самого задуму українізації корпусу. На наш погляд, дослідження сюжетів, пов'язаних, зокрема, з українізацією 34-го армійського корпусу, дозволяє поглибити знання про процес українізації частин і з'єднань російської армії як суттєвого сегменту в спробах вищого командування провести її оздоровлення та посилення боєздатності.

Важливим досягненням українізації стало формування у липні під Проскуровом Першого Українського корпусу (18 тис. чоловік) на основі 34-го армійського корпусу, командувачем якого став з 22 січня 1917 р. генерал-лейтенант П. П. Скоропадський [8, с. 134]. У цей момент під керівництвом командуючого корпусом було чотири дивізії 104-та, 153-тя, 19-та Сибірська та 23-тя піхотна. Вже 29 червня, через два дні після закінчення наступу, Павлу Петровичу було запропоновано зі згоди головнокомандувача Південно-Західним фронтом генерала Щ. Є. Гутора, українізувати свої частини. Це було зумовлено тим, що корпус зазнав великих втрат в останніх боях (особливо 23-тя дивізія) і тим, що Скоропадський був за походженням українцем. До корпусу прибув представник УГВК при штабі фронту П. Скрипчинський, який спробував переконати генерала у тому, що українізація принесе корпусу лише користь, оскільки його буде укомплектовано дисциплінованими українцями й з нього приберуть усіх комісарів та агітаторів, які сприяли розвалу російської армії. Цей аргумент справив належний ефект, оскільки управління у бою революційними військами, за словами Скоропадського, було одним із найстрашніших спогадів його життя [1, с. 57–59]. Як згадував генерал, він спочатку досить скептично оцінив українізацію, яка могла в морі політичного безладдя остаточно послабити і без того вже вкрай розбурхані війська. За наказом командувача фронтом генерала Л. Корнилова змушений був першим на Надніпрянщині українізувати свій корпус. У листі П. Скоропадського до свого приятеля генерал-квартирмейстера Південно-Західного фронту М. Раттеля він намагався пояснити своє ставлення до